

ВІКОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МОТИВАЦІЇ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ТЕХНІЧНО ОБДАРОВАНИХ ПІДЛІТКІВ

Проблема мотивації є однією із найважливіших у становленні обдарованої особистості. Ряд вчених, вивчаючи технічну творчість, концентрували увагу на дослідженні мотивів технічної діяльності. Окремі мотиваційні процеси вивчали А.В. Антонов, Г.Я. Буш, С.М. Василейський, В.А. Васильковський, П.К. Енгельмейєр, Т.В. Кудрявцев, В.О. Моляко, Е.С. Чугунова, П.М. Якобсон та ін. Ці дослідження є вагомим внеском у психологічну теорію, але вони не дають вичерпної відповіді на всі питання, які стосуються вікових аспектів проблеми становлення технічно обдарованої особистості.

Вивчення мотиваційних аспектів обдарованості має зосереджуватися не лише на характеристиках мотивів технічної діяльності, а й на їх взаємодії з віковими та соціальними чинниками, які визначають напрямки особистісного розвитку.

Предметом нашого дослідження є особливості мотивації творчої активності технічно обдарованих підлітків. Мета дослідження полягала у виявленні особливостей взаємозв'язку вікових передумов, соціально-психологічних чинників та особистісних якостей, які спонукають творчу активність і розвиток обдарованості у підлітковому віці.

У становленні особистості важливою є певна точка, коли процеси інтеріоризації поступають місцем процесам екстеріоризації. На нашу думку, стосовно обдарованої особистості цей етап припадає на підлітковий вік і характеризується змінами у мотивації творчої активності, пов'язаними із переважанням внутрішніх мотивів.

Евристичними для аналізу вікових аспектів становлення обдарованості є традиційні для вітчизняної психології поняття соціальної ситуації розвитку та провідної діяльності. Особливістю соціальної ситуації розвитку у підлітковому віці є те, що за нормальних умов саме тут процеси соціалізації переходять у русло індивідуалізації. Ефективність цього

процесу залежить від особливостей провідної діяльності, щодо яких серед фахівців немає спільної думки. Так, Д.Б. Ельконін провідною діяльністю підліткового віку вважає інтимно-особистісне спілкування, а Д.Й. Фельдштейн – суспільно-корисну діяльність. А.В. Петровський наголошує на важливості процесу персоналізації, який можливий лише за умови ефективної взаємодії з референтними групами. Робоче визначення провідної діяльності у підлітковому віці як спілкування в системі суспільно-корисних діяльностей, що прийняте у цьому дослідженні, на наш погляд, знімає вказані суперечності, принаймні, коли йдеться про творчу технічну діяльність підлітків.

Способи організації цієї діяльності (а це, як правило, гуртки технічної творчості) забезпечують інтимно-особистісне спілкування в колі референтних осіб і відповідають основним критеріям суспільно-корисної діяльності (суспільна та особиста значимість, ініціативність, самостійність і творчість кожного учасника). Це тим важливіше, що чимало дослідників, які займаються проблемою підліткового віку, відзначають, що навчальна діяльність у силу різних причин часто втрачає привабливість для підлітків, оскільки не забезпечує необхідних віковому періоду умов розвитку (В.М. Дружинін, Б.Д. Ельконін, Г.А. Цукерман, А. Патерсон, У. Рое). Ряд досліджень показують, що стосунки між дорослими та підлітками в сім'ї часто бувають напруженими саме через блокування почуття дорослості, обмеження самостійності (М.І. Алексєєва, Г.А. Ковальов, О.І. Кульчицька М. Вінтерботтом).

З огляду на це, поєднання вікових особливостей підлітків (потреба в самостійності, самоствердженні, з одного боку, і потреба у спілкуванні та персоналізації, – з іншого) з особливостями організації творчої діяльності у технічних гуртках є умовою для розвитку технічної обдарованості.

Нами встановлено, що для технічно обдарованих підлітків характерна тенденція пошуку груп для реалізації статусних домагань. Характер спілкування в гуртках технічної творчості, які сприймаються підлітками як референтні групи, у значній мірі задається експектаціями їх керівників.

Для виявлення характеристик соціальних очікувань, керівників гуртків, де займалися технічно обдаровані підлітки, ми просили оцінити за 10-бальною шкалою вираженість у них 29 запропонованих дослідником якостей.

У результаті факторного аналізу методом головних компонент із застосуванням Varimax-ротації виділилося 8 факторів, що охоплюють 76% дисперсії. Перший, найзначиміший фактор, що пояснює 27% дисперсії, було названо “наполегливість”, оскільки ця риса має найвищий коефіцієнт кореляції з ним ($r = 0,87$). Керівники гуртків приписують технічно обдарованим підліткам такі риси, як працелюбність (0,72), інтерес до справи (0,69), терпіння (0,60), активність (0,56), які з найбільшим навантаженням увійшли до цього фактора.

Другий за значимістю фактор дістав назву “самоствердження”. Він пояснює 14% дисперсії і включає в себе такі якості: прагнення до ідеалу (0,82), схильність до лідерства (0,79), прагнення до самоствердження (0,75), орієнтація на схвалення (0,71). Досить значний зв’язок з цим фактором має конструкт схильність до ризику (0,49).

Отже, два провідні фактори, що пояснюють 41% дисперсії, визначають основні напрямки сприймання обдарованості керівниками гуртків, які, як і очікувалося, зв’язані з віковими особливостями підлітків та розумінням обдарованості не як константної причини високих досягнень, а як процесу, що супроводжується розвитком здібностей.

Те, що на перше місце вийшли дієво-інструментальні якості, такі, як працелюбність, наполегливість, активність та ін., цілком закономірно, оскільки саме ці якості відображають зусилля підлітка в досягненні мети і, попутно, в розвитку своїх здібностей. Фактор “природні здібності” (8% дисперсії) – лише на третьому місці. Причому, він виявляється тісно зв’язаний з такими “невродженими”, а явно набутими, якостями, як оригінальність у роботі (0,72), орієнтація на процес роботи (0,66), орієнтація на результат роботи (0,64), терпіння (0,55). До того ж цей фактор виявився не самостійним, оскільки тісно корелює з першим

фактором “наполегливість” (0,62). Іншими словами, у сприйманні керівників гуртків підлітки з “природними здібностями” – це перш за все ті, що багато, наполегливо і творчо працюють.

Для підтвердження припущення про значимість соціально детермінованих потреб (у спілкуванні, самоствердженні, персоналізації тощо) було проведено соціометричне дослідження підлітків у класах, де вони навчаються, і в технічних гуртках. Щоб встановити, чи мають очікувані результати зв’язок з мотиваційними показниками, було здійснено діагностику мотивації афіліації. Показники мотиву афіліації “надія на прийняття” (НП) і “страх відторгнення” (СВ), які є незалежними факторами, у поєднанні з показниками задоволеності своїм положенням у класі та технічному гуртку, дозволили розробити типологію мотивації творчої активності технічно обдарованих підлітків, яка представлена в таблиці.

Таблиця 1.

Соціально-психологічна детермінація мотивації творчої активності

Задоволеність положенням у групі		Мотивація афіліації		Тип мотивації творчої активності
учнівський колектив	технічний гурток	надія на прийняття	страх відторгнення	
–	+	+	+	гіперсоціальний
+	+	+	–	конвенційний
–	+	–	+	тривожний
–	–	+	+	конформний
–	–	–	–	контрсоціальний

Підлітки з гіперсоціальним типом мотивації творчої активності незадоволені своїм становищем у класному колективі. Стосунки в технічному гуртку з цієї причини мають для них особливу цінність, оскільки забезпечують не просто спілкування, а й взаємодопомогу, визнання досягнень, прояви ініціативності й творчості – те, чого не вистачає в школі. Саме із стосунками в гуртку пов’язуються високі оцінки як за шкалою НП, так і за шкалою СВ.

Значна частина молодших підлітків має конвенційний тип мотивації творчої активності. Задоволеність статусом як у класі, так і в технічному гуртку пов’язується із дотриманням групових норм і вимог, які ставляться

дорослими, що підтверджують високі показники НП і низькі - СВ.

Тривожний тип мотивації творчої активності характеризується незадоволеністю своїм положенням у класі. Високі бали СВ і низькі – НП показують, що підлітки з таким типом мотивації високо цінують свій статус у технічному гуртку і бояться його зниження.

Підлітки з конформним типом мотивації творчої активності характеризуються суб'єктивною незадоволеністю соціальним статусом як у класному колективі, так і в гуртку. Показники мотиву афіляції (високі оцінки як за шкалою НП, так і за шкалою СВ) свідчать, що таке становище досліджуваних не влаштовує, тому вони у своїй поведінці налаштовані орієнтуватися на групові норми та цінності з метою підняття соціального статусу.

Контрсоціальний тип мотивації творчої активності формується в підлітків, у яких становлення творчої обдарованості пов'язане з долаттям перешкод, насамперед, соціального характеру. У назві цього типу мотивації творчої активності відбито її спрямованість проти цінностей груп включення підлітків, а не проти суспільства в цілому. Контрсоціальна спрямованість мотивації, на відміну від асоціальної, орієнтована на високі моральні і духовні цінності суспільства в цілому, але у своєму розгортанні відштовхується від ціннісних суперечностей, які мають місце у контактному оточенні.

Узагальнюючи сказане, можна зробити висновок про детермінованість мотивації творчої активності підлітків такою організацією стосунків у групах включення, яка забезпечує реалізацію почуття дорослості, прагнення до самостійності, ініціативності тощо. Творча активність підлітків значною мірою залежить від соціальних очікувань референтних дорослих і спонукається статусними та афілятивними мотивами, які спрямовані на реалізацію притаманних цьому вікові потреб у спілкуванні, визнанні, самоствердженні в діяльності.